



Чи готував Сталін у 1941 році удару спину Німеччині?  
(Наука та белетристика у пошуках історичної правди)

**А. В. Скоробогатов**

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.*

*Випуск 3. – Харків: Майдан, 2001. – С. 52-57.*

*При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.*

**Адреса редакції:**

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,  
пл. Свободи, 6,  
Харків, 61077,  
Україна.

**E-mail:** [siu.kharkiv@gmail.com](mailto:siu.kharkiv@gmail.com)

**Тел.:** +38 057 705 26 30;  
+38 096 1555 136

**Веб-сайт:** <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

## **ЧИ ГОТУВАВ СТАЛІН У 1941 РОЦІ УДАР У СПИНУ НІМЕЧЧИНІ? (НАУКА ТА БЕЛЕТРИСТИКА У ПОШУКАХ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ)**

Однією з найбільш популярних тем сучасної світової історіографії є відома теза про превентивну війну Німеччини проти Радянського Союзу у 1941р. До неї прикута увага фахівців-істориків, аматорів-публіцистів, белетристів не лише у Німеччині та Росії, а й в інших країнах світу. Останнім часом вийшли у світ десятки публікацій з цього приводу, проте Україна, на жаль, залишається поза цим процесом. Наша публікація перекладу статті відомого німецького вченого Бернда Бонвеча, сподіваємося, допоможе зрушити кригу та започаткувати широке наукове обговорення цієї вкрай важливої не лише для науки, але і для політики проблеми. Зважаючи на відсутність подібних публікацій в Україні, а отже, на недостатню обізнаність сучасного читача з темою, вважаємо корисним зробити коротенький екскурс в історію дискусії, що виникла більше ніж 50 років тому.

Народження тези превентивної війни пов'язується дослідниками з подіями 22 червня 1941 р., коли Берлін у своїй заяві виправдовував початок воєнних дій тим, що російські війська «все ближче і ближче просуваються до кордонів Німеччини, не дивлячись на те, що німецька сторона не здійснює ніяких військових заходів, котрі могли б виправдати такі дії росіян»<sup>1</sup>. У той же день німецькі газети вийшли спеціальним випуском із «викриттям» намірів Москви. Газета «Штутгартер нойес тагблат», наприклад, у великому заголовку сповіщала, що «Росія бажала завдати Німеччині удар в спину»<sup>2</sup>. Як зазначає багато хто з німецьких дослідників, легенда про німецьку превентивну війну проти Радянського Союзу народилася з початком агресії у Берліні і пізніше через нацистську пропаганду була розповсюджена в усьому світі<sup>3</sup>.

Зважаючи на це, радянська історіографія протягом усього повоєнного часу повністю ігнорувала проблему, вважаючи її породженням геббельсівського пропагандистського апарату. В німецькій же історіографії в перші два десятиліття після війни процес подолання минулого відбу-

вався досить-таки важко. І хоча німецька нота від 22 червня 1941 р. і тоді виглядала пропагандистською заявою, все ж таки широка публікація мемуарів та інших праць, наприклад, деяких керівників Третього рейху або генералів Вермахту постійно підживлювала тезу превентивної війни. Але у 60-х роках у Німеччині завдяки дослідженням Герхарда Вайнберга, Хуго Тревор-Ропера, Еберхарда Єккеля, Акселя Куна і особливо Андреаса Хільдгрубера набула поширення точка зору, що намір фюрера захопити Радянський Союз був обумовлений не лише політичною ситуацією 1940 року, а й відповідав його програмним цілям<sup>4</sup>.

З того часу зазначена теза затвердилася у численних публікаціях. Авторитетні німецькі видання роблять висновки, що Адольф Гітлер планував і здійснював підкорення СРСР, виходячи з ідеологічних міркувань, з метою перетворити країну на колонію, а населення частково знищити та частково перетворити на рабів. Отже, російська кампанія була для нього за своїм змістом не лише агресивною війною, як раніше, але і расовою, спрямованою на знищення єврейства і слов'янства. Не лише Кремль ставав ворогом, а взагалі російський народ<sup>5</sup>.

З такими науковими результатами у 60-х роках значною мірою була подолана теза про превентивну війну, проте не повністю. Вона продовжувала існування у відверто праворадикальних виданнях, які, втім, не мали помітного впливу на громадськість.

Нове життя теза превентивної війни отримала у Німеччині у 80-х роках, особливо у ході так званого «спору істориків» 1986-1987 рр. навколо злочинів націонал-соціалізму. Особливого поштовху вона набула завдяки працям берлінського історика Ернста Нольте та його намаганням встановити зв'язок, а то й просто вивести злочини Гітлера з Архіпелагу Гулаг. За Е.Нольте, Аушвіц став результатом не генетичного антисемітизму гітлерівської верхівки, але був народжений перш за все страхом перед каральними органами російської революції<sup>6</sup>. Отже, з'явилася перспектива перекласти всю відповідальність за радянсько-німецьку війну і навіть за початок II світової війни на Сталіна, що, зрештою, і відбулося із виходом у світ з 1989 р. праць В.Суворова(В.Резуна)<sup>7</sup>.

Гітлер у його працях виступає вже як інструмент Сталіна, «криголам», який нищить Західну Європу, допомагає Сталіну здійснити мрії про світову революцію. Напередодні війни Сталін нібито здійснював агресивну щодо Німеччини політику, готував на неї напад блізня 1941 р. і тому Гітлеру не залишалось нічого іншого, як завдати удар у відповідь.

У 90-х роках праці В.Суворова вийшли мільйонними тиражами в

Росії та Україні, навколо них розгорнулася дискусія і в Німеччині, і в Росії, причому ставлення до них охоплювало широченну палітру оцінок – від заперечення авторства В. Резуна, звинувачення його у зрадництві та приписування авторства англійським та іншим спецслужбам<sup>8</sup> — і аж до повної консолідації з ним, підтримки його висновків. Ситуація підігрівалася також появою на початку 90-х років серії документів із радянських архівів, які змінювали уявлення про передвоєнний розвиток Європи та політику СРСР. Йдеться, передусім, про промову Сталіна на засіданні Політбюро ЦК ВКП (б) 19 серпня 1939 р.<sup>9</sup>, запис бесіди Сталіна з Г. Дмитровим від 7 вересня 1939 р.<sup>10</sup>, промову Сталіна перед випускниками військових академій 5 травня 1941 р.<sup>11</sup>, а також «Соображения по плану стратегического развертывания сил Советского Союза на случай войны с Германией и ее союзниками»<sup>12</sup> та деякі інші. Документи відразу опинилися в центрі уваги істориків світу, дехто інтерпретував їх на користь думки про підготовку Радянським Союзом випереджального удару по нацистській Німеччині. Вони свідчили про радикальні зміни у зовнішньополітичній стратегії СРСР в умовах зростання військової загрози 1941 р.

Проте опубліковані документи не давали однозначної відповіді на поставлені історією запитання. Дехто сподівався на нові публікації секретних документів вищого державного і військового керівництва СРСР, які мали допомогти розв'язати проблему. Але незабаром документи знову опинилися під замком, і дослідникам залишалося лише гадати, які таємниці вони ще зберігають. Опублікованого матеріалу вистачило, щоб розпалити у Росії полум'я дискусії, яка не вщухає і досі. Частина авторів поділяє думку про підготовку Сталіним військового удару по Німеччині, якщо і не 6 липня 1941 р., як на тому наголошує В. Суворов, то, принаймні, у 1942 р. Ця дискусія заслуговує на спеціальний розгляд, а поки що пошлемося на дві збірки статей та матеріалів, які певною мірою репрезентують різні підходи до проблеми, а саме: видання Російського державного гуманітарного університету<sup>13</sup>, а також збірник матеріалів, підготовлений В. А. Небезиним<sup>14</sup>.

Загострилася дискусія навколо цих проблем і в німецькому суспільстві. Причому активну участь в ній беруть як професійні історики, так і аматори. Серед перших виділяються праці Йоахіма Хоффмана, колишнього наукового директора інституту військової історії Бундесвера, спеціаліста з історії збройних сил СРСР та другої світової війни. Його книга «Stalins Vernichtungskrieg»<sup>15</sup> (Сталінська винищувальна війна) зазнала вже п'яти видань і стала відомою не лише вузькому колу фахівців.

Певний резонанс у німецькому суспільстві мали дослідження Вальтера Поста<sup>16</sup>. Обидва історики намагаються довести агресивні наміри та дії Радянського Союзу напередодні та в роки II світової війни. Вони є, як і деякі інші німецькі дослідники та В. Суворов, адептами тези про превентивну війну.

Проте така позиція наштовхується на рішучий опір більшості німецьких істориків, з прізвищами яких пов'язуються процеси демократизації історичної науки, подолання рецидивів холодної війни, людей просто мужніх, які часто-густо всупереч інерції побутового мислення на повний голос твердять про злочини нацизму під час II світової війни, про особливий расовий характер війни проти СРСР, про відповідальність Вермахту та причетність його до злочинів проти військовополонених і цивільного населення тощо. І сьогодні ці історики, серед яких Бернд Бонвеч, Вольфрам Ветте, Клаус Науман, Ганс Геєр, Манфред Мессершмідт, Ганс Момзен, Б'янка Петров-Еннкер, Герд Р. Юбершер, Юрген Форстер, Еберхард Еккель та інші рішуче виступають — ні, не на захист Сталіна або радянського тоталітаризму, але проти численних спроб якщо і не реабілітувати, то підфарбувати минуле, поділити відповідальність за жадливу війну поміж Гітлером та Сталіним, якщо взагалі не перекласти її на останнього, проти спроб декого поставити під сумнів масштаби злодіянь нацистів та статистику скорботи. Вони рішуче критикують тезу превентивної війни, вбачаючи в ній пропагандистський трюк нацистської пропаганди. За їх переконанням, підготовка збройної агресії проти СРСР з боку гітлерівської Німеччини була самодостатньою, абсолютно незалежною від намірів СРСР, бо якщо і мали місце превентивні заходи проти Німеччини з боку СРСР, то вони були невідомі гітлерівському керівництву. Останнім часом ці історики видали дві змістовні збірки, де знову виклали свої погляди на передісторію другої світової та радянсько-німецької воєн<sup>17</sup>.

Ми пропонуємо читачам ознайомитися з перекладом українською мовою лише однієї із статей, розміщених у збірці. Вона належить одному з найвідоміших німецьких фахівців з історії II світової війни, доктору наук, професору, завідувачу кафедри східноєвропейської історії Бохумського університету Бернду Бонвечу. Він народився 1940 р. у Берліні. У 1962-1967 рр. студіював історію та славистику в Гамбурзі та Берліні, а в 1968-1969 рр. — історію та архіви в Стенфордському університеті Каліфорнії. інших містах США, у тому числі Вашингтоні, Нью-Йорку. В 1972 р. він захистив докторську дисертацію за темою «Місце Росії в економі-

чних планах Англії та Франції 1914-1917». З цього часу і до 1980 р. історик працював науковим співробітником Інституту східноєвропейської історії у Тюбінгені, а з 1980 р. — професором та завідувачем кафедри східноєвропейської історії Бохумського університету, а також займав численні посади в університетському самоврядуванні, у тому числі був деканом історичного факультету, головою університетської доцентури тощо. Неодноразово запрошувався як гостпрофесор в Інсбрук (Австрія), Гамбург (Німеччина), Кемерово (Росія). У 1995 р. був запрошений на посаду радника Міністерства освіти Казахстану з питань реформування вищої освіти. У різні часи був співвидавцем декількох наукових проєктів, членом редакційних колегій тощо.

Б. Бонвеч — фахівець з історії Російської імперії та СРСР. Він є автором чи співавтором дев'яти книжок, двох ґрунтовних розділів у довідниках з історії Росії ті Східної Європи, а також близько 70 статей у різних наукових виданнях, не рахуючи численних рецензій, публікацій у популярних виданнях, пресі тощо. Сфера його наукових інтересів дуже широка, але найбільшу його увагу привертають дві проблеми: перша світова війна і Російська революція, а також друга світова війна. Російський читач вже мав добру нагоду познайомитися з деякими його роботами у журналі «Отечественная история»<sup>18</sup>.

Зазначені наукові проблеми завжди перебували поряд із великою політикою, безпосередньо зачіпали інтереси великих груп населення, сферу побутової свідомості пересічної людини, зазіхали на усталені стереотипи. І тому для відвертого спілкування з читачем, чесного вирішення проблем часто-густо потрібна була неабияка мужність. На Заході теж у період холодної війни будь-яке намагання зрозуміти і пояснити неупереджено реалії життя в СРСР, що було притаманне і Б. Бонвечу, наражалося на небезпеку навішування «червоних» ярликів. Цікаво, що один із класиків західної радянології Річард Пайлс у відповідь на вихід у світ у 1991 р. монографії Б. Бонвеча про російську революцію 1917 р. присвятив їй розгорнуту рецензію, заявивши, що німецький вчений «базується переважно на знахідках комуністичної школи та істориків «ревізійністської школи» на Заході, «підкреслює зв'язок політики із соціально-економічними факторами»<sup>19</sup>. Проте навіть таке переконання Р. Пайпса не завадило йому до кінця бути відвертим і зробити висновок, що книга (Б. Бонвеча — А. С.) професійно написана та може бути рекомендована читачам»<sup>20</sup>.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Отечественная история. — 1995. — №3. С. 33.
2. Stuttgarter Neues Tagblatt. — 22 Juni 1941.
3. Pietrow—Ennker Bianka (Hg). Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion. — Frankfurt am Main, 2000. — S. 209.
4. Weinberg Gerhard L. Germany and the Soviet Union. 1939—1941. — Leiden, 1954.; Trevor—Roper Hugh R. Hitlers Kriegsziele. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (ZVfZG) 8 (1960). — S. 121—133; Jäckel Eberhard. Hitlers Weltanschauung. Entwürfe einer Herrschaft. — Tübingen, 1969; Kuhn Axel. Hitlers aussenpolitisches Programm. Entstehung und Entwicklung 1919—1938. — Stuttgart, 1970; Hillgruber Andreas. Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940—1941. — München, 1965.
5. Див. напр.: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 4: Der Angriff auf die Sowjetunion. — Stuttgart, 1983; Jäckel Eberhard. Hitlers Herrschaft. Vollzug einer Weltanschauung. — Stuttgart, 1986.
6. «Historiker—Streit». Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. — München, 1987. — S. 32.
7. Suworow Wiktor. Der Eisbrecher. Hitler in Stalins Kalkül. — Stuttgart, 1989.
8. Независимая газета. — 1993. — 25 декабря; 1994. — 1 февраля; Красная звезда. — 1993. — 4 апреля;
9. Новый мир. — 1994. — №12. — С. 232—233.
10. Новая и новейшая история. — 1982. — №6. — С. 18—19.
11. Искусство кино. — 1990. — №5. — С. 12—15.
12. Новая и новейшая история. — 1993. — №3. — С. 40—45.
13. Другая война. 1939—1945. — М., 1996.
14. Готовил ли Сталин наступательную войну против Гитлера? Незапланированная дискуссия. — М., 1995.
15. Hoffmann Joachim. Stalins Vernichtungskrieg 1941—1945. — München, 1995.
16. Post Walter. Unternehmen Barbarossa: deutsche und sowjetische Angriffspläne 1940—41. — Hamburg, Berlin, Bonn, 1996.
17. Ueberschär Gerd R., Bezymensky Lev. (Hrsg). Der Deutsche Angriff auf die Sowjetunion 1941. Die Kontroverse um die Präventivkriegsthese. — Darmstadt, 1998.
18. Отечественная история. — 1998. — №3. — С. 20—25; 2000. — №4. — С. 128—139.
19. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. — 1994. — №42. — S. 118.
20. Там же.